

HORVÁTH ISTVÁN

ÓZDI EMLÉKEIMBŐL

Szülőföld. Felejthetetlen emlékek, boldog gyermekkor színhelye. Az író számára ennél is több: megírásra váró élmények, nyelvi hozomány, sajátos szépségű táj, meghitt emberi légkör, gazdag hagyományok tárháza.

Horváth Istvánnak szülőföldje még többet jelent. Nem csupán gyermekkorát, hanem élete felét, harminc esztendőt töltött ott. És a falu nemcsak lakóhelye volt, hanem — gazdálkodó lévén — napi munkájának színtere is. Az ugaron pásztoroló gyermekek csapatában formálódott közösségi érzése, a szántogatás közben kifordított kőkori szerszámok, cserépedények láttán ébredt fel múltvizslató történelmi érdeklődése, a kukoricamorzsolgatás során hallott mesék, a fonóban énekelt dalok szépségének izlelgetése nyomán kezdte tudatosan tanulmányozni a nép művészetét.

Ez a tanulmányozás pedig ma is tart. Az idős, tapasztalt író haza-hazalátogat falujába, régészeti ásatásokban vesz részt, az ózdi nyelvkiincs ritkaságait jegyzi fel, öregeket hallgat meg, régi hiedelmekről, letűnt idők életviteléről beszélget velük. Horváthnak „szerencséje“ van. Faluja, Magyarország a Maros és Kisküküllő között a félreeső Malozsa-völgynek is a legeldugottabb zárt települése. Ezen a távoli tájon a nép nyelve, művészete, életmódja sok olyan szokást, eljárást, dalt vagy mondát őrzött meg, amelyekről a polgárosodottabb falvak lakói már régóta megfeledkeztek. Horváth István érdeme pedig, hogy érzékenysége, kutatói türelme, ózdi otthonossága és nem utolsósorban sokirányú érdeklődése révén szülőföldje kincseinek nagy részét — páratlan értékeket — megmentette a történelem, a folklór, a nyelvtudomány avagy a település-földrajz számára. Gyűjtését, emlékeit kötetben foglalta össze, amely nemsokára megjelenik a kolozsvári Dacia Könyvkiadó gondozásában. Ebből az ózdi monográfiából közlünk részleteket.

H. G.

Nagycsaládi rend

A völégényes házhoz ökrösszekéren érkezett menyasszony ellökte az ölébe hajított szalmabubát, hogy lássák: nem akarja csordával a gyermeket, s leszál-láskor túlgrótt a lába elé helyezett kis-csiszéken, bizonyítva kényelmet megvető fűrgeségét.

Az ajtóban álló családfőt csókkal il-

lette, és azzal köszöntötte: „Aggya az isten, apám, hogy jószófogadó lyánya legyenek“, és ezzel tagjává is avatódott fiatal férje nagycsaládjának.

A menyasszonytánc előtt mint golyocsal, kerek karikával felkontyolt menyecske összes ünneplő abroszait bal karján az asztal mögött ülő apósa és

anyósa elé vitte, jobb kezével sorra az asztalra terítette, jelezve, hogy a család közös asztalát a magáénak is tekinti.

Mikor a lakodalom másodnapján a vendégek (már csak férfiak) felrajzoltak a szülőoldalra mulatni, s onnan hazaszéledtek, az újmenyecske a ház többi asszonyával hozzákezdett a mosogatóshoz, meszeléshez. A család férfitagjai a házföldjét egyengették el, majd amikor az asszonyok a házföldje tapasztását is elvégezték, sorban következőnek betették az új asszony ágát a házba, ágya fejéhez ládját, meghatározva ezzel sorát családjában.

Utána már csak a nagyszülők, a leány vagy gyermekek ágya következhetett. De a gyermekek elől a padlájában, szülei vagy nagyszülei ágában lábtól is aludtak.

A nagycsaládi rendnek szigorú szabályai voltak.

Nagyszülők, szülők mellett két, három, nemegyszer négy házas fiú is lakott egy házban családostul.

A házasság után következő első vasárnapon az új asszony akasztott törülköző kendőt az ajtó sarkára, terített abroszt az asztalra és a következő első szapuláskor ő rakott hammast (lepedőt) a szapulócseber hamuja alá.

Első nap rejtett figyelem közepette keverte meg a puliszkát és mosogatta el étel után az edényeket. Az asztalnál jobbról az előző családfő, a nagyapa, a legöregebb férfi foglalta el a helyet, ha még munkabíró volt, ha viszont nem, az új családfő, az apa. A megrokkant öregember a pucikpadon a tűzhelyről evett.

Az étkezésre meghatározott szabály szerint került sor. Egy tálból evett a család minden felnőtt tagja. A gyermekek hatalmas fatál körül a ház közepén a földön ülve étkeztek. A közös tálból elsőnek a családfő merített kanálával, utána kor szerint a férfiak, majd az asszonyok ugyanúgy, és amint a hetvenhét éves Horváth Ferencné Klokáné elmondta: „A kalányagnak nem vót szabad, hogy egyik a másikhoz érjen evés közben.“ Az asszonyok lábön állva ettek az asztal mellett, s mindannyian kereknyelű fakanalakkal. A zsírt, mártós ételt két ujj közé fogott puliszkával, kenyérről mártották, de bodzafából kétágú étkezőt is szoktak készíteni.

A főzőasszony, aki rendszerint az asszonyok közt a legelső volt, vagyis a nagycsaládfő felesége, télen a kemencénél a fazékból, lábasból evett, közben figyelte az asztal körüli étkezést, pótolva a fazékból, lábasból az asztalnál elfogyó ételt.

Horváth István, családjával 1937-ben

Húst legelőbb a nagycsaládfő vett. A majorsághúsból mindenkinek meghatározott rész jutott, és csak saját részét volt joga kivenni. A nagycsaládfő után a férfiak, majd az asszonyok is kor szerint következtek a húskivevéssel.

Az étkezési sorrend ugyanilyen volt még a harmincas években is a mezei munkák idején, amikor a határra kihozott délebédet, a közös porzsolót körülülve fogyasztottuk el. A férfiak jobboldalon, félkönyékre dőlve, a nők a baloldalon, felhúzott térdüket lágyan megereztve, kétfelé engedve ülőhelyzetben étkeztek.

A házban a családfő jobboldali fekvő és étkezési helye, vagy az, hogy a régi lakodalmakban a násznagy kijelentette: „az emberek a ház jobboldalára, az asszonyok a ház baloldalára ülnek“, a lovasnomád népek jurtabeli elhelyezkedésével mutat rokonságot.

Nem céloim boncolgatni a jobb kéz, jobb oldal ballal szemben való felsőbbrendűségének hiedelmét. A magyarózi fekvési, étkezési elhelyezkedés is valószínűleg bonyolultabb tényezőkre, viszonyokra utal. Én csak egyetlen gyakorlati tényezőre hívom fel a figyelmet, és saját tapasztalatom alapján, a mezőn való étkezésből kiindulva vonok le következtetést.

A férfiember szűk medencecsontja miatt törökülésben vagy félkőnyékre dülve foglalhat helyet a földre helyezett ételes edény mellett. Törökülésben viszonylag messze esik a középre helyezett leveses porzsolótól, míg balkőnyékre dülve közvetlen közel kerülhet hozzá. Kifelé vetett lábakkal, jobboldalon, kötőtől lefelé egymás után három, négy férfi is félkörbe veheti a porzsolót. Az emberek nagy százaléka jobbkezes. Természetes hát a balkőnyékre való féloldalas dőlés. Az asszonyok baloldalon, jobb kézzel a porzsoló felé, ülőhelyzetben is kényelmesen étkezhetnek.

Ezek után felvetődhet a kérdés: nem ez a gyakorlati szokás vonult-e be valamikor az asztal mellé, s hatott egyebek mellett a férfiak, nők jobb-, illetve baloldali elhelyezkedését tekintve? Hiszen az étkezésnek hajdanán szertartásos jellege is volt.

A nagycsalád úgy mutat hasonlóságot, mintha nyomokat őrzött volna meg még az ősközösségből is. A termelőeszközök, a ház, a gazdasági épületek mind közősek voltak. Közősek az állatok is, eltekintve az új asszony által hozottaktól, melyek egy ideig, míg pénzre nem tette őket, saját tulajdonai voltak. A vásárolt holmit is közösen vették. Nagymamám sokszor beszélte, hogy „Apósam egy rúd csizmát hazatt a vásárból, s mű, asszonyok abbó válagattuk ki, amejik jó vót a lábunkra“. A kéziszerszámok közül mindenki azzal dolgozott, amelyet megszokott már, de ezek is úgy, mint a begyűjtött termény, a nagycsalád-közösségé voltak. Egyéni tulajdonnak csak az asszony hozományát, az ágyneműt és felvevő ruhát tartották.

A csizma, kucsma (báránbőr sapka), ünneplő kendő, női ünneplő felsőruha, férfikalap kivételével minden ruházatot maguk készítették el. A bocskorbőrt is vásárolták, de ismerték a szőrösbocskort, melyet a levágott marha bőrből, kezdetleges kikészítéssel, úgy ahogy volt, szőrösen szabtak és varrtak meg. A fehér posztóharisnyát férfiak szabták ki feszülő szűkre, és mindenki a sajátját varrta meg. A saját bocskort is minden férfi maga készítette el.

Az asszonyok nyáron mezítláb jártak, télen csizmát viseltek. Ahogy édesanyám nagyanymtól hallotta, a XIX. század nyolcvanas éveinek női viselete: bő, fehér gyolcs pendely, fölötté szöttes, fekete-piros csíkos vagy felakasztott fersing, piros, kék vagy fekete aljszegővel, vagy posztószoknya két, fekete, piros csíkokkal, de már nem felakasztva, az áll alatt tenyéryni kivarrt csupákos ing, a vállon, ingujj-összevarrásnál ugyancsak kivarrra piros, szürke vagy fekete fonállal, s mindig csak egy színben. A minta: asztallábas, tökmagos, egybubás, kétbubás, kócsas, szálótéssel, akasztalattal varrra. Keskeny ráncos kötény, az áll alatt hátrakötött, egyszínű vagy mintás fejkendő.

A férfiak nyáron bocskorban, télen csizmában, bakancsban jártak. Viseletük a XIX. század nyolcvanas éveiben: borjuszájú ujjas ing, kivarrra, gazdag hímzésű szürmintás báránbőr mejjrevaló, firisz (féldekéig érő, az ingre vett vászonkabátka), vállán keresztaszemes hímzéssel kivarrra, feszes fehérharisnya, aszajjal szabott, majdnem térdig érő, felálló, alacsony, merevgallérú szürke posztóujjas kék szegővel és a szegő mellett sárga zsinórral, kerek, lapostetejű, széleskarimájú kalap, hátul hosszan lelógó fekete szalaggal, a szalag szélén sárga zsinór, s az ing gallérja felett fekete Kossuth-nyakkendő; szivalakú, kétoldalt varrott csizma.

Az ágyneműket, alsó és felső ruhát, a férfiak részére harisnya- és ujjas posztót mind az asszonyok fonták, szötték, fehérítették és festették is.

A festések közül kettőre emlékeznek még a mai vénasszonyok. Egyiket magam is jól ismertem, a feketegyűrfából készített fekete festéket, amellyel harisnyába való zsinór céljára festettem posztószalagokat. A feketegyűrfa kérgét timós vízbe tettük, és vele együtt addig főztük a festésre szánt kelmét, amíg koromfeketére festődött, vízben, másásban végig megtartva színét. Hasonlóképpen festették a díofa levelével, kérgével sötétebb vagy világosabb barnára a ruhának való kelmét.

A termelőeszerszámok túlnyomó részét a férfiak készítették, csak a fémrészeket csináltatták a községi kováccsal. Az óriási szőlőprésknek is csupán a tengelyét készítették vasból.

A kendervetés közös volt: „Ajan sűrűn kellett vetni, hogy a jú fenyalhassa a földró a magat.“ Az ilyen sűrűn vetett kender annyira vékonyan nőtt, hogy átmérete a tövénél se haladta meg az egy és fél milliméter átmérőt, s így a nőnemű kender se hozott magot. „A jó

kender ajan ke hagy legyen, hogy ha a töviné fagva megsuhintad, úgy hajajjan meg, hogy a hegye érintse a kezedet.“

Az asszonyok a kendert közösen nyőték ki. A legszebb főkből hímnek valót válogattak. Együtt áztatták be. A hímnek valót olyan helyre, ahol szürkére ázott, hímzõvarrás céljára. A kendermosást és kicsapását is közösen végezték. Csak a kicsapott, egyforma kenderfejeket osztották el. Az osztást az asszonyok közt az első, a nagycsaládfő felesége végezte. Elosztották a hímnek valót is, melyből a hímzõfonalat fonták s varrták a kék, fekete, piros hímzések mellett a szebbnél szebb szürke hímzéseket. Általános szokás volt, hogy tízéves korától minden gyermeknek a nagykka egyforma osztalék járt. Tíz évtől kezdve egy fő, tíz éven alul két gyermeknek járt egy fő kicsapott kender. A többi kendermunkát a szövés befejezéséig mindenki egyénileg végezte. Csak a nagycsaládfő feleségének segítettek a fonásban, szövésben a menyecskék, mivel az a főzéssel volt naponta elfoglalva.

Abroszt, törülközöt, a tarisnyába való takaróruhát, hammast szerre tettek hetenként a család asszonytagjai. Sepregéssel, mosogással és egyéb házimunkákkal is hasonlóan jártak el. De már a liba, ruca töltését az az asszony fejezte be, amelyik a töltést elkezdte.

Civődásnak nem lehetett helye a nagycsaládban: „Nanyód azt manta — beszélte nyolcvanéves édesanyám —, hogy mika a menyecskék csak ingerültebben kezdtek beszélni, apósa a páciájáva a mestergerendára csapott, s nem kellett szójan, ajan csend lett, hogy egy pisz se vót.“

A nagycsalád belső rendjét a régi szokások s egyebek mellett, alapvetően, az adott termelési eszközök, termelési mód is meghatározta. A vaspapucos faeke, de a kezdetleges vaseke elé is négy, nemegyszer hat ökröt fogtak az ugarinak, nyomás alatt hagyott földek feltörésekor. Az ugarszántáshoz két férfiember kellett, egyik az eke, másik a marhák mellé. Közben a harmadik és negyedik a kaszálast, az asszonyok a szénagyújtást, szőlőművelést s más mezei munkákat végezték. Egy férfit éjjel-nappal lekötött a nagyállatok legeltése.

A hadarócséppel való csépléshez, búzafelezéshez, szóráshoz nagy kiterjedésű cséplőcsűrre volt szükség. A cséplőcsűr felépítése a nagycsaládnak is anyagi és munkamegterhelést jelentett. A behordott búza minél nagyobb asztagban állott, annál kevesebb ment kárba belőle. Több kisebb asztag esetén a búzának sokkal

Horváth István családi háza

nagyobb felülete érintkezett volna a széllel, esővel.

„Apámnak meghótt az apja — beszélte a hetvennégy éves Fülöp József —, a háram tesvér külön ment, de a fődeket a kamaszálásig* együtt dógazták meg, a búzát együtt csípelték hosszú esztendő-
kig. A háram fijú közül a legvénebbik az a Koródi Jóska Szürke parancsolt, sze tá te is úsmerted.“

Cséppel hosszú hetekig csépelték, tisztították a behordott, asztagba rakott búzát. A búza csépléséhez két, de legtöbbször négy ember állott, s esetenként hat is. A kévékből fejll összetéve „ágyat raktak“, majd szembenállva ütemes beosztással lendítették sújtásra a hadarókat. Az ütemet veszélyes volt megbontani, mert ha egymást nem is, de a másik hadarócsépjét megrongálhatta a szabálytalanul lesújtó. Ha a szembenálló társ észrevette a folyamatos ütés megbomlását, „Véss a kutyának!“ felszólítással figyelmeztette a szembenállót, az pedig a levegőben játszotta ki hadarójá-

* kommasszáció — tagosítás.

val az ütemet, bevárva az alkalmas pillanatot, mikor újra bekapcsolódhatik a munkába.

A nagyobb cséplőcsűrben a fal mellett jó rendben és kéz alatt sorakozó szuszékok álltak, ahova a kicsépelet, polyvától, gaztól felezővel, szórólappal, karrelórostával megtisztított búzát elhelyezték. Egy felező és egy szórólappát elég volt az egész nagycsaládnak.

Amíg a búzát hadarócséppel csépeleték, előfordult, hogy a nagycsalád osztódása után is közösen használták a cséplőcsűr, a már külön termelt gabonát jellel megjelölve egy asztagra rakták, és egymás után csépeleték ki. Osztódáskor, ha még éltek a szülők, a legkisebb fiú maradt a szülői háznál. A többi fiút a nagycsalád segítette házuk felépítésében.

A fiúk már az osztódáskor magukkal vitték megszokott kézi szerszámaikat s a birtok osztódásával fölösnek maradt ekét. Néha még életében, de legtöbbször a nagycsalád fejének halála után osztódtak szét a szekerek, szuszékok, a volt nagycsalád közös szerszámai. Végérvényesen csak akkor szakadt szét a nagycsaládi kötelék.

Az új házakat a nagycsalád telkére építették, de arra törekedtek, hogy a fiúk közül legalább egy vejnek (vőneck) menjen lányos házhoz, bár ez némi lefokozást jelentett, mert az volt a vővel kapcsolatos szólásmondás, hogy „A vej ajan az emberek közt, mint az erdei fák közt a vadvenyige, amejik csak a szál-fára kapaszkodva tud megélni”.

Az ősi nagycsalád telkén mind sűrűbbek lettek a házak, s idővel nemzetségek

alakultak az utcaszakaszokon. Egyes családok, mint a Varrók és Ballaiak, az osztódással bezáródtak az ősi telken, s úgy kellett kis zsákutcát nyissanak, ahogy Ozdon mondják: vakközöket. A legfiatalabb fiúnak némileg kedveztek azzal az indokolással, hogy ő általában megalapozatlanabb idősebb testvéreinél, s reá járul az öregek eltemetése is.

A gabonát osztódáskor, miként a kenderet az asszonyok, családtagokhoz mértent adták ki. Tízéves kortól felfelé minden személynek egy részt, s félrészt a tíz éven aluli gyermekeknek. Az asszonyok nem vehettek részt az osztózkodásban. A leány ingó részét — ládát, ruhá-neműt, legtöbbször juhot, nagyállatot is — kikapta házassága idején. Szerszámokból, gabonából nem járt osztalék neki, azzal a megindokolással, hogy korán eltávozott a háztól, s más család, új családja hasznára tevékenykedett. Emiatt aztán a földbirtokrészekből se igényelhetett a fiúkkal egy-résznyi juttatást. Anyja halála után anyjának ruhái, ládája, vászna, kézi szerszámai, az odények egy része is a leányt, a lányokat illette jogos örökségképpen.

A nagycsalád, főképpen annak idején, önellátásra termelt. Bort és ökröket bocsátottak vásárra az adó s a vásári holmik beszerzése céljára. A borért a helyszínre szálltak ki a szászregeni borkereskedők. A szólásmondás egy ilyen alkalmalammal maradt rá a falura, hogy: „Ózd, ahun az ökör is bart iszik.” A szőlő-aljában a kádba szűrt mustból látták jóízűen inni a járomból kieresztett ökröt.

Változások

A jobbágyfelszabadulással eladhatókká, megvásárolhatókká váltak a tulajdonba juttatott földek. A tökéletesedett termelőeszközök, a jobb minőségű vasekék kiiktattak két, illetve négy ökröt a szántási munkából, és egy emberi munkaerőt is felszabadítottak. A lóval, majd hőenergiaival hajtott cséplőgépek majdnem semmire csökkentették a cséplőcsűrök fontosságát.

Az ózdi uradalom a XIX. század végétől országos viszonylatban korszerű színvonalra emelte mezőgazdaságát. Módszereiből sokat eltanultak az élelmes ózdiak, és adottságaikhoz mérten követték. Kezdték a gypes parlagok, legelők egy részét feltörni, és a gabonát már piacra is termelni. A bortermelés és az abból származó jövedelem a filoxéra pusztí-

tása nyomán megszűnt. A nagyrészben legelőn vagy szénán alapuló ökörtényésztés mellett megjelent a lucernán, lóherén, abrakon alapuló ökörhizlalás.

A pénzt, akinek módja volt rá, már tökécent tartálékolta.

Kezdtett átalakulni a nagycsalád belső szerkezete is. Az asszonyok még a régi szokás szerint osztották a kenderet, de a fiúk, a közös mellett, egyéni haszonra is dolgoztak. Lazult a régi fegyelem. Már a szülő halála előtt felosztott a nagycsalád. A különment testvérek közül is egyesek ugrásszerűen gazdagodtak, mások helybenálltak vagy szegényedni keztek.

Több vaseke: több igásállat, tökéletesebb szerszámok: nagyobb gabonatermés.

A gabonával napszámot lehet fizetni. A napszámos után származó haszon is töké-
ként szaporodott. De persze ennél az
egyszerű sémánál bonyolultabb tények,
törvényszerűségek is közrejátszottak a
nagy család bomlásában.

Azért a nagycsaládrand, ha bomlóban,
lassulóban is, még legfőbb jellegzetessé-
gét megőrizte, tovább tartotta magát.

A századforduló idején és után apai
dédapám már közel harminc hold birto-
kosa volt, míg a többi négy, nyolc, tí-
zenkét holdas gazda maradt. 1910 kora
tavaszán, amikor unokája, apám, a ge-
zei Bánffy-bárók birtokára indult ve-
lem, egyéves fiával és anyámmal sző-
lőmunkásnak, dédapám nyakába akasz-
tott, pénzzel tömött zacskóval a bükkösi
Kemény bárók eladó földjét vásárolja
az út mellett. „Vegye meg az unokájá-
nak, Pista bá, hogy ne mennyen szó-
gálni” — biztatják más ózdiak. „Szerez-
zen má, elég nyakas (kemény izmú) —
válaszolja öntelt gögösen, s még csak el
sem köszön szolgálatba induló kicsi cso-
portunktól.

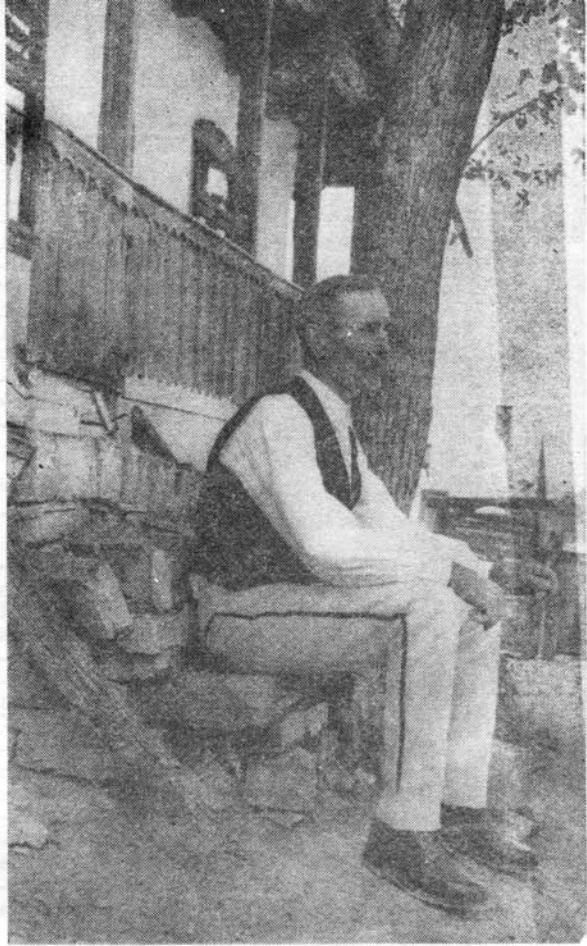
Jógazda családok, mint Szakács Ferenc
Szakácsmánya, Magó P. Szánduj, Vecsei
Mihály Vecsandris, akiknek a telkéről
hat, nyolc igásökör, tehének és növendé-
kek serege vonult ki a századforduló
előtt, tönkremennek, eladósodnak, bank-
kölcstől vesznek fel. Az elárverezett bir-
tokot élelmes, már meglépesedett helyiek
vásárolják meg, mint Ballai István Har-
gas a rokon Vecsei Mihályét.

A birtokot már nem mindig osztják
egyenlő részre a fiúk között se. A lányt
nem egy esetben kitagadják a birtokból.
A szülő előre elhagyományozza a birto-
kát, arra törekedve, hogy tetemes ré-
sze egy kézben maradjon.

A tagosítás alkalmával a mérnökkel
való összejátszás következtében a bíró és
mások elképesztő nagyságú birtokhoz
jutnak.

A felnőtt fiúk már nemcsak a nagy-
család gazdaságában dolgoznak. Vasút-
építéshez, városi munkákra járnak el. A
pénzt előbb még hazaadják, ahonnan ta-
risnyáltak nekik. A szerzeménnyel a szü-
lők földet igyekeznek vásárolni, de nem-
csak a pénzszerző fiúnak, mint a Pesten
szolgáló szülei esetében is volt, hanem
az otthon maradt, a birtokon munkál-
kodó testvérnek is, még érvényesítve a
nagy család jogszokását. Később már sa-
ját céljára tartja meg kerését a pén-
zért dolgozó fiú, és maga igyekszik —
csak saját számlájára — birtokot vásá-
rolni.

Az újonnan épülő házak az új időket
tükrözik. Két szoba, első és hátulsó ház

Magó Mihály, ózdi mesemondó

épül, külön sütőház, sütőkemencével,
szapulókatlannal, külön kamara, már ga-
bonás, legtöbb helyt pince fölé, s min-
den ház utcasorban. Az első ház ünnepi
szoba, benne ládák ruhákkal tele és az
állandó díszes vetettágy. Az asztalnál
még jobboldalon ül a családfő, az ágya
is a jobboldalon van, de az asszonyok
már leülve esznek, mindenki a párjával,
külön tálból az asztal mellett.

A férfiak többé nem felöltözve, haris-
nyában alusznak az ágyban, hanem ingre
vetkőzve, s a családfő hiába morog az
új szokások ellen, nem tud gátat vetni
erőszakos áradásuknak.

Bár egyes nyomokban még ma is kita-
pintható, s a vének emlékében még elég-
gé élő, de már a húszas években, utolsó
maradványa után, végérvényesen fel-
bomlott, megszűnt az ósidőkre is vissza-
utaló, fegyelmezett szervezetszerű nagy-
családrand Magyarózdton is.

Pásztorjátékok

A pásztorkodást már öt-hat éves korában megkezdte, még a század elején is, a magyarórdi gyermekek. Az ugaron ludakkal jártunk. Fiúk, lányok külön, de együtt is, s ha lehetett, játszottunk, feleségesdit, férjesdit, cicést, fogóst. Mi, fiúk füvekből négy-, hat-, nyolcágú „szíjostort” fontunk bonyolult, díszes fonással, „békakalánt”, s fitogtattuk a lányok előtt, akiket „férfiasan” védtünk s bátorítottunk nagyidő alkalmával.

Nyilas

Egyetlen lúdpásztor-játék a „nyilas” volt. Csak nyirkos talajon lehetett játszani. Két gyermek elsimitotta, simára lapította a talajt. Az elsimitott földet centiméter nagyságú kockákra, a kockákat két részre osztották. A két oldalán más-más jelű bicskán jelet választottunk. A bicskát egymást váltva felpöccintettük. Akinek a jele felülmaradt, az egy kockát kivágott és félretett a maga részére. Akinek a végén ásatlan nyila (földdarabkája) maradt, vagyis vesztes lett, a kiásott földet sapkájába tette, a nyertes befogta szemét, s befogott szemmel távolabbi helyre vezette, ahol a vesztesnek le kellett töltenie a földet. Onnan a nyertes, végig befogott szemmel, visszavezette a játékhely mellé. Ezután, ha a

vesztes fél nyitott szemmel arra indult, ahova a lehányt földet vitte, és megtalálta azt, letudódott a veresége.

A játék — a hajdani közföldek kinyílásának a lemásolása — kitűnő terepismereti gyakorlat volt ahhoz, hogy később a nagyállatok őrzésekor a pásztor éjjel, sötétben is tájékozódni tudjon.

A juhokkal nyáron rendszerint szegődött pásztorok jártak az első hó lehulásaig. Enyhébb, hótalan teleken csoportba verődve őriztük mi, gyermekek a juhokat.

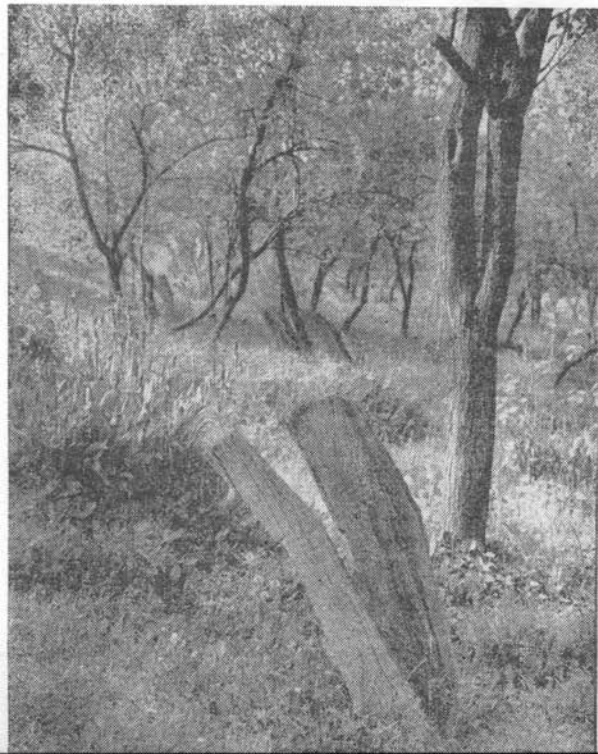
Játékaink futólagos, alkalmi játékok voltak. A juhok mellett különben se lehet játszani. A juh vándorolva legel. Csak a hevertetés idején pihen le, de akkor is rajta kell hogy legyen a pásztor szeme. A farkasveszélynek is ki vannak téve. A magyarórdi pásztorjátékok nagy része, több mint valószínű, hogy a nagyállatok mellett alakult ki.

Bottal játszott pásztorjátékokat a vasikos, hosszú, faragott juhászbottal — egykét játék kivételével — nem lehetett játszani. A juhász bunkós felével felfelé viseli a botját. Botja majdnem vállig ér. Dobni nehezen lehet vele. De ilyen botot, lábtörés veszélye nélkül, nem is ajánlatos dobni juh után. Disznó után se.

A mi pásztorbotjaink töről hasított bunkós botok voltak. A bunkó csak körülfaragott, természetes bog volt. Csípőig érték, s alkalmasak voltak a hajításra. A nagy marhákkal tavasszal és ősszel tizenkét, tizenhárom éves legénykék, de jóval nagyobbak is jártak a szénafübe. Olykor egy-egy öregember is. Ez a néhány száz holdas szénafü ekét soha nem érzett szüföld volt. Galagonya, vadalma, vackorfa és csipkebokrok tarkázták. A vetődések martjai, lapályai kitűnő játszótérrel kínáltak a pásztorjátékokhoz.

A nagyállatok helyben legelnek, lassan változtatják a helyüket. Ha csak valami meg nem zavarja őket, van alkalom a játéokra. Amint korán reggel, a falutól távol, átsaptuk a bércen a szénafübe a marhát, visszavedlettünk nomád pásztorokká. A marhát a csoport tagjai szerre térengették. Ez általános szabály volt. Ha játék, ha mese járta, a szeresnek a marhán kellett hogy legyen a szeme.

Legelőszőr, különösen a hideg őszi napokon, a tűzről gondoskodtunk. A csoport egy része rózstét és száraz marhalepényt gyűjtött, ha nem volt gyufa, s ez legtöbbször nem volt, az egyik taplót pelyhesített, a másik hajszálvékony for-

gácsokat kapart le bicskaéllal egy száraz botról. Amikor mindez elkészült, merőlegesen két bot közé szorítottunk egy keményebb, leginkább vadalmafa botot. Másik két legény megfogta a vadalmafa bot végeit, és az összeszorított két bot között gyorsan fűrészelni kezdtek vele — keresztirányban. Minél gyorsabban fűrészelték, annál előbb jelent meg az égészag és nem sokkal utána kevés füst is. Ilyenkor szorítottuk gyorsan oda az előkészített taplót. Azt, ha tüzet fogott; a forgáccsal együtt száraz szálásfű-csomóba helyeztük, és elkezdtük halingálni, mígnem lángot vetett. Közben a csoport tagjai előkészítették a parányi máglyát, amely alá a lángra kapott csóvát dugtuk. Miután a kis máglya parázslott, marhalépényeket raktunk rá, amelyek órákig tartották a tüzet.

A mindenkori szerez tudta a feladatát. Ha nem teljesítette, kiközösítette a csoport. Vagy két bot közé szorította. Egy botot a hátára, egyet a hasára tettek keresztbe a bűnösnek. Egyik legény bűnkőjknél fogta össze a botokat a bűnös baloldalán, a másik meg addig szorította egymás felé a botok végét, amíg össze nem értek a büntetett jobboldalán.

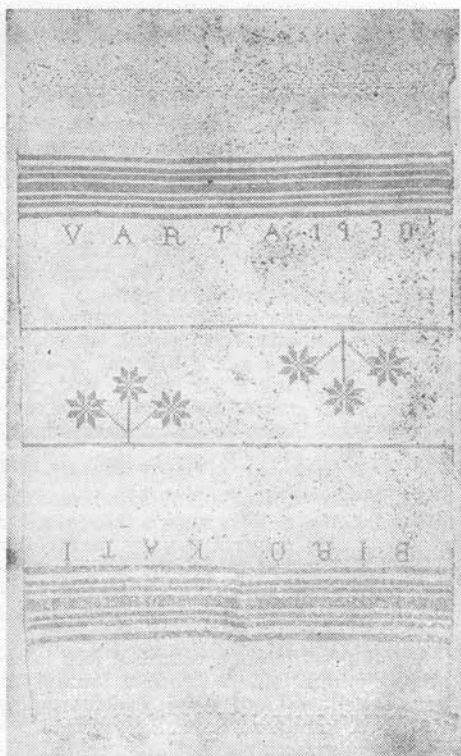
A tűz, az őrzés biztosítva volt. Kezdődhetett a játék.

Csitkós

A két fél egy-egy botot felszúrt, egymással szemben tizenöt-húsz méter távolságra. Meghatározták, hogy hány lovat kell kicsinálni (nyerni) egy fordulóval. A mérekezésben nyertes fél kezdte a dobást. Az ellenfél felszúrt botja volt a cél. Ha a dobó botja csak enyhén érintve találta el a felszúrt botot, „kivolt“ egy csitkója. Két csitkó egy lovat jelentett. Ha a dobó úgy találta el a botot, hogy kiütötte a földből, lova volt. Minden dobás után az ellensapat következett. Egyszerre mindenki csak egyet dobhatott. Amelyik csoport hamarabb kicsinálta az egyezmény szerinti számát, a vesztes csoportbeli fiúk nyakára ült, s az egyik felszúrt bottól a másikig és vissza meglövegolta őket.

Guja vagy hegyesporcsuj

Ez a játék is csitkós-lovás játék volt. Egy botot leszúrtak a földre, s tetejére két ökölnyi, szívály agyagsárt ragasztottak. A sárba körülbelül huszonöt centi hosszú, két végén hegyben végződő fát, hegyesporcsujt szúrtak. A hegyes fát a bentlevők bottal ütötték a kintlevők felé. Ha a kintlevők ki tudták fogni, „kivolt“ a lovak. A fogást tekintve, a veszélyes fát a maguk elé tartott ujjassal próbál-

ták kifogni. De így is kockázatos volt. A kifogott hegyes fával a leszúrt botot célozták meg a kintlevők. Egy találat egy csitkó volt, négy találat egy ló. Ha a hegyesporcsuj érintette a botot, és túlment rajta, „nem járt“, érvénytelen volt a találat. De ha csak annyira ment arébb, hogy a boton túl erő részét a hajító szájába foghatta, „bényelhet“, érvényes volt a találat. „Nyejje bé“, mondták a bentlevők, és a dobó nyelt, szemeguvadtáig.

A bentlevők sorra ütöttek. A kintlevők, ha kicsinálták a meghatározott mennyiségű lovat,ők lettek a bentlevők,ők verték ki a hegyesporcsujt.

Szarkás

A mérekezésben vesztes fél botját ki-neveztük szarkának. Meghatároztuk, hogy a játék folyamán hány szarkát kell dobjunk, kicsináljunk. A szarkás magasra hajította botját, mi többiek pedig botjaikkal célba vettük, s igyekeztünk fenn a levegőben eltávolítani. Aki eltávolította, „kivolt“ egy szarkája. A sikertelen dobók közül, aki legkésőbb vette fel botját, az kellett hogy szarkának hajtsa saját botját a levegőbe.

Aki a szarkáit kicsinálta, vagyis annyiszor találta el a magasra hajított botot, ahogy az egyezés meghatározta, mint első győztes, büszkén kiállott a játékból. A szarkás nem volt veszélytelen játék. Hányszor előfordult, hogy a játék hevében fejünkön koppant valamelyik bot, és egész nap szarkatoját hordtunk a kalap alatt!

Disznós

Labdaformájú, faragott tuskó kellett hozzá: ez volt a disznó. A kondász a mérekezésben vesztes fél volt.

Kört formáltunk, akkorát, hogy a sugara közepén állva botunkkal, kinyújtott karral elérhessük a kör közepét és a kör szélét is. Helyünk a kör szélén volt, ahova mindenki „rikát” mélyített maga mellé. Két-két lépés távolságra egymástól álltunk fel a körben.

A kör közepére is rikát mélyített a kondász. Az volt az ől. A kondász szintén elérhette a kör sugara közepéről a rikánkat. Ha kintről vagy bentről a disznót hajtva vagy őrizve, botját valamelyikünk rikájába tette, annak a rikának a gazdája lett a kondász, és a rikát a disznópásztor foglalta el.

A játék kezdetén a disznó a kör közepén, az őlban volt. A kondász lába rajta. Onnan kellett kiszurkálni és kihajtani a körből. A kondász védte. Egyszerre igyekezett a disznóra vigyázni, és arra figyelni, hogy kinek a rikáját „csügheti” ki.

Amíg a disznó ki nem került az őlból, mindenkinek tízzer kellett próbálkoznia.

*Csur egy,
csur kettő.*

És így tovább tízig, mígnem a disznó vagy kikerült az őlból, vagy a kondásznak sikerült valamelyikünk rikájába csapni a botját, leváltva magát a kondászságról.

A körből kivert disznót a disznópásztor újra az őlba kellett hogy beterelje. És vagy kivételes ügyeskedéssel beterelte, vagy közben valamelyik rikájába sikerült beletennie a botját. A körbenálló egymást igyekeztünk védeni, s nem mindig az ütötte ki a disznót a kör mellől, akihez legközelebb volt, hanem az, akinek legkevésbé volt veszélyeztetve a rikája.

Tiriboj

Ezt a játékot a mart élére ülve játszottuk. Sorban ültünk le egymás mellé, felhúzott térdel, szétvetett lábbal. A botot bunkójával felfelé, meghatározott szögben tartva, alsó végével úgy csaptuk a földhöz, hogy bukázva kerekedett le az oldalon. A cél az volt, hogy minél távolabb kerekessék lefelé a bot. Akie

legközelebb esett le, annak kellett összednie az összes botokat, de úgy, hogy amikor a legtávolabbi botra rátette kezét, a

*tiriboj,
tiriboj,
tiriboj*

szót kellett ismételnie lélegzés, szusszanas nélkül mindaddig, amíg a botokkal a martélre nem ért. Ha sikerült, letudta a hibáját, ha nem, egy hibája maradt. A bukztatás végén az, akinek a legkevesebb hibája volt, összegyűjtötte a botokat. A többiek rendre megbújtak úgy, hogy a botokat ne láthassák. Akinél a botok voltak, sorra megszurta minden bottal a megbújt fenekét, miközben megkérdezte: „Kie ez a bot?” Ha a megbújt kitalálta, leszámították egy hibáját.

*

A megkezdett játékokat nem mindig azon a helyen fejeztük be, ahol megkezdtük. Ha a legelvetés úgy kívánta, szükség szerint más helyet kerestünk. Közben eltávolodtunk a tűzről is, ahova csak itatás után, delelni tértünk vissza. A izzó marhalepényeken szárazborkorággal lángra lobbantottuk a tüzet, s botjainkat magunk mellé fektetve körbeheveredtünk.

Hogy hova mutatnak a múltba vissza ezek a botokkal játszott pásztorjátékok, azt már aprólékosabb, elmélyültebb kutatás tudná felfedni. Számomra egy dolog bizonyos; éspedig az, hogy ezek a játékok többek voltak, mint csupán játékok... Ha nagyállatot meg akartunk téríteni, s futásnak eredt, nehezen vagy sehogy se érhettük volna utol. De az utána hajított bot meg is előzte. Ha eléje hajítottuk, megtorpant, és visszafordult az állat. Jómagam is, bár csökkent látású voltam, a hajításnak olyan fogásait tudtam, hogy ha akartam, botvéget dobtam, vagyis a botom kis végével érte a marhát, más fogással hosszában suppann oldálához a bot, s úgy is dobtam, hogy az állat gerincén siklott végig, keresztben a bot, és egyszerre érte hátulról a marha két szarvát.

Célja volt tehát a hajítás gyakorlásának. S valószínűleg a terelés, a vad ellen való védekezés mellett a vadászatban is hasznára vált pásztorokodó eleinknek.

A csitkós-játékok nevükben a lovas múlt emlékét őrzik. Játékaink idején alig egy-két ló volt Magyarózdón a temérdek szarvasmarha mellett. A disznós a rideg kanászok játéka lehetett. Gyermekkoromban még láttam erdőben makkoló uradalmi kondát.